

האזינו: יערוף כמטר לקחי

הרב ישי יסלזון

א. תפקיד השירה

השבוע נעסוק בפירוש של רבינו, אור החיים הקדוש, על כמה פסוקים שנוגעים למצוות לימוד התורה ולאופן בו יש ללמדה. הפירוש של אור החיים כאן משקף מעט מתפיסתו הכללית לגבי לימוד תורה, תוך שהוא נוגע בשאלות יסודיות שעל כל לומד תורה לשאול את עצמו כחלק מלימודו.

כהקדמה לשירת האזינו, מופיע בסוף פרשת וילך תפקידה של השירה:

"ויאמר ה' אל משה הנך שכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ אשר הוא בא שמה בקרב ויעזבני והפר את בריתי אשר כרתתי אתו: וחרה אפי בו ביזום ההוא ועזבתים והסתרתני פני מהם והיה לאכל ומצאהו רעות רבות וצרות ואמר ביזום ההוא הלא על פי אין א-להי בקרבי מצאוני הרעות האלה: ואנכי הסתר אסתיר פני ביזום ההוא על כל הרעה אשר עשה פי פנה אל אלהים אחרים: ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפייהם למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל: כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבותינו זבת חלב ודבש ואכל ושבוע ודשן ופנה אל אלהים אחרים ועבדום ונאצונו והפר את בריתי: והיה כי תמצאן אתו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת לפניו לעד כי לא תשכח מפי זרעו כי ידעתי את יצרו אשר הוא עשה היזום בטרם אביאנו אל הארץ אשר נשבעתי"

(ל"א, ט"ז-כ"ב)

בפסוקים אלו מתאר הקדוש ברוך הוא כיצד ישראל יחטאו כשיכנסו לארץ, ואז אותה השירה תהיה לעד בבני ישראל על כך שאכן חטאם היה צפוי מראש. כשקוראים את התיאור הזה עולה השאלה – מדוע יש צורך בעד על חטאי ישראל? האם ה' כביכול רוצה לומר לישראל 'אמרתי לכם', וזה כל תפקידה של השירה?!

ייתכן שאפשר למצוא תשובה לשאלה זו כבר בפסוקים הראשונים של השירה. כל ההתרחשות המתוארת בסוף פרשת וילך מופיעה בשירה החל מפסוק ד' והלאה, אך שלושת הפסוקים הראשונים הם מעין הקדמה לשירה:

"האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי: יערוף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי כשעירים עלי דשא וכרביבים עלי עשב: כי נשם ה' אקרא הבו גדל לא-להינו" (ל"ב, א'-ג') הנושא בפסוקים הללו הוא דבר ה' המתואר כ'לקח' או כ'אימרה'. במילים שלנו, מדובר על התורה, דבר

ה'. אך ההתייחסות אל התורה כאן אינה ברורה דיה – מה בדיוק מצווים כאן ישראל לעשות עם התורה? מה ניתן ללמוד מפסוקים אלו על היחס לתורה? וכיצד כל זה קשור לנבואה הקשה הבאה בשירה לאחר מכן?

מתוך פירושו של רבינו לפסוקים אלו נלמד כמה עקרונות ביחס של ישראל לתורה שיבארו מעט את הדברים.

ב. הכרחיות התורה

בפסוקים שהבאנו מן השירה התורה נמשלת לטל ומטר. הטל והמטר באים מהעולם החקלאי ונדרשים כבסיס לגידול תבואה ואוכל. ההשוואה הזו מביאה את רבינו לצטט את המשנה ממסכת אבות, "אם אין קמח אין תורה" (אבות ג', י"ז), שגם בה נמשלה התורה לקמח.

בפירוש הראשון מסביר רבינו שהשוואה זו באה ללמד על הכרחיות התורה:

"פירוש על דרך אומרם ז"ל (אבות פ"ג) אם אין קמח אין תורה וכו', יכוין הכתוב במאמר זה כי כמו ש-ה' נותן מטר לזון ולפרנס כמו כן צריכין הם ללמוד תורה, וזה שיעור הכתוב יטיף כמו שאני מטיף המטר לקחי" (אור החיים ל"ב, ב') הטל והמטר היוצרים את הקמח, הם הבסיס לחיים אנושיים. לעומתם, התורה יכולה להיתפס פעמים רבות כמותרות. רבינו בא ומסביר שהדברים כפשוטם – כמו שהקדוש ברוך הוא נותן מטר לעולם והעולם אינו יכול בלעדיו, כך הוא גם נותן תורה לעולם והעולם אינו יכול בלעדיה.

נקודה זו מבוארת בגמרא במסכת שבת העוסקת במעמד הר סיני:

"אמר חזקיה: מאי דכתיב משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה אם יראה למה שקטה, ואם שקטה למה יראה? אלא בתחילה יראה ולבסוף שקטה. ולמה יראה? כדריש לקיש, דאמר ריש לקיש מאי דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, ה"א יתירה למה לי? מלמד שהתנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה בראשית, ואמר להם: אם ישראל מקבלים התורה אתם מתקיימין, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו" (שבת פח.)

וכך גם במאמרי חז"ל נוספים המשווים את התורה למים:

"דורשי רשומות אמרו – ולא מצאו מים, דברי תורה שנמשלו למים. ומנין שנמשלו למים, שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיהו נ"ה, א)"

אם אין קמח אין תורה פירוש אם ראית שאין קמח דע שאין תורה, וטעם שכינה ללימוד תורה לשון זה יערוף, לדמות למעשה המטר שהוא מטיף"

(אור החיים שם)

כאן היחס הוא של שכר ועונש. פעמים רבות בתורה אנו מוצאים את המטר כביטוי של שכר ועונש (בפרשיית 'והיה אם שמוע' המוכרת לנו מהתפילה, בברכות והקלות ועוד). גם כאן מציע רבינו קריאה חדשה במשנה באבות: אם אין קמח, זה סימן שאין תורה – זאת אומרת, שיש הלימה בין לימוד התורה ובין הרצון של הקדוש ברוך הוא לקיים את העולם. בעומק, היסוד כאן הוא אותו היסוד של הפירושים הקודמים – העולם אינו מסוגל להתקיים ללא התורה, אך כאן הסיבה מעט אחרת.

ה. לקחי ואמרת

לאחר שהכרחיות התורה לעולם הובהרה, ממשיך רבינו ושואל מדוע השירה בפתיחתה מתייחסת לתורה בשתי לשונות: 'לקח' ו'אמרה'. ומציע רבינו כי כפילות זו מקבילה לכפילות בחלקי התורה עצמה:

"וכפל לומר במלות שונות לקחי אמרתי, כנגד שני תורות תורה שבכתב ותורה שבעל פה, כנגד תורה שבכתב אמר לקחי ש-ה' נתנה מידו ליד משה כתובה באצבע א-להים, והגם שלא נתן אלא עשרת הדברות, בהם כלולים כל מה שכתוב בספר התורה כמאמרם ז"ל (במדבר רבה י"ג)"

(אור החיים שם)

הקשר הבל ינתק שקיים בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה, מובא באינסוף מימרות בחז"ל, וייתכן שכבר מוזכר בדברי הקדוש ברוך הוא אל אברהם אבינו: "עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור מצותי חוקותי ותורותי" (בראשית י"ח, י"ט). התורה שבעל פה משלימה את התורה שבכתב. לכן, מלמדנו רבינו, לא רק שלא ניתן להפריד בין התורה שבעל פה לתורה שבכתב, אלא הם ממש אחד – ושתייהן נצרכות באותה מידה לקיום העולם.

רבינו ממשיך ומדקדק על פי המשל בשוני בין התורה שבכתב והתורה שבעל פה בשתי צורות:

"וכינה לתורה שבכתב מטר ולתורה שבעל פה טל, לפי שהתורה שבכתב היא העיקר ויסוד כל דבר, ותורה שבעל פה הם תיקונים ודקדוקים שאינם מפורשים בה אלא נרמזים, והוא ענין שלקח הכתוב בדמיונה שדימה תורה שבכתב למטר שהוא יסוד ועיקר הכל, ותורה שבעל פה לטל שהוא תיקון והעמדה מה שעשה המטר כמו שהיא תורה שבעל פה לתורה שבכתב.

עוד ירצה על דרך אומרם אנשי אמת (באר היטב או"ח סי' רל"ח בשם האריז"ל) כי מצות עסק תורה שבכתב אינה אלא ביום ולא בלילה, וכן אמרו בברייתא (מדרש תהלים) שמשא באותן מ' יום

(מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דויסע

א')

מאמרים אלו באים להראות עד כמה התורה הכרחית לקיום האדם והעולם. בנפש החיים ממחיש רבי חיים מוולוז'ין את הדברים ומסביר עד כמה הם מוחשיים:

"והאמת בלתי שום ספק כלל. שאם היה העולם כולו מקצה עד קצהו פנוי חס ושלום אף רגע אחת ממש מהעסק והתבוננות שלנו בתורה. כרגע היו נחרבים כל העולמות עליונים ותחתונים והיו לאפס ותהו חס ושלום. וכן שפעת אורם או מיעוטו ח"ו הכל רק כפי ענין ורוב עסקנו בה. לכן אנו מברכים עליה וחי עולם נטע בתוכנו" (נפש החיים שער ד' פרק י"א)

ר' חיים מבין, בצורה קיצונית, כי הבל הפה של לימוד התורה הוא מה שמחזיק את העולם – ואם רגע אחד העולם יהיה ללא תורה שוב אין העולם בר קיום. גם אם לא מבינים בצורה מרחיקת לכת כזו, ברור מהמקורות שהבאנו לעיל כי קיום התורה והמצוות כתכלית לעולם מהווה את הצדקת קיומו. זו דרך אחת להסביר את השוואת התורה למטר על פי רבינו.

ג. מידה כנגד מידה

אך ניתן לקרוא את דבריו גם בצורה נוספת: "יכוין הכתוב במאמר זה כי כמו ש-ה' נתן מטר לזון ולפרנס כמו כן צריכין הם ללמוד תורה"

(אור החיים שם)

במשפט זה נראה כי יש הדדיות בין הקדוש ברוך הוא לבין עם ישראל. העובדה שריבונו של עולם מוריד מטר לעולם נתפסת בעינינו כחלק מן ה'טבע'. אין לנו תחושה של חידוש בכל טיפה שיורדת, עד כדי כך שבמובן מסוים עובדת היות הגשם ברורה לנו מאליה.

ייתכן שרבינו מסביר את השוואת המטר לתורה על דרך מידה כנגד מידה: כשם שהגשם הוא ברור, מובן מאליו וחלק מן הטבע, כך הקדוש ברוך הוא מצפה שיהיה גם לימוד התורה. ה' רוצה שהוא לא ייתפס בעינינו כמעשה יוצא דופן אלא כפעולה טבעית ורגילה המובנת מאליה, כמו ירידת הגשם כחלק מן הטבע. כאן הכרחיות התורה נובעת מהכרת הטוב שיש לנו כלפי הקדוש ברוך הוא שמנהל את העולם כטבע מובן מאליו.

ד. המטר כשכר התורה

בנוסף לשני הפירושים שראינו עד כה, מביא רבינו פירוש נוסף להבנת היחס בין המטר לתורה:

"וכאלו אמר יערוף לקחי כמטר, שאין הקדוש ברוך הוא שואל מהאדם ללמוד תורה עד שמכין לו כדי פרנסתו, וממוצא דבר אתה למד שאם לא יטיפו מפייהם טיפי תורה אין חפץ ה' לתת מטר, והוא מה שפירשנו במאמר התנא

"אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשי את הרב על מנת לקבל פרס אלא הו כעבדים המשמשי את הרב שלא על מנת לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם" (אבות א', ג') לימוד התורה צריך להיות לא בשביל לקבל פרס ולא בשביל השכר הגלום בתורה, אלא לשמה. על המושג 'תורה לשמה' נשתברו קולמוסים רבים – כיצד בדיוק להגדיר את לימוד התורה כתורה לשמה ולשם מה בדיוק צריך להיות הלימוד? ידועים ומפורסמים דבריו של נפש החיים בהקשר הזה:

"אבל האמת כי ענין לשמה פירש לשם התורה. והענין כמו שפירש הרא"ש ז"ל על מאמר רבי אלעזר ברבי צדוק עשה דברים לשם פעלן, ודבר בהן לשמן. ז"ל עשה דברים לשם פעלן, לשמו של הקדוש ברוך הוא שפעל הכל למענהו. ודבר בהן לשמן. כל דבורך ומשאך בד"ת יהיה לשם התורה כגון לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופולפול ולא לקנטר ולהתגאות עכ"ל" (נפש החיים ד', א')

כשנדקדק בדברי רבי אלעזר ברבי צדוק נראה שלדבריו יש שני חלקים: השני אכן מתייחס ללימוד התורה בשביל התורה עצמה: "דבר בהן לשמן". אך הראשון עוסק בלימוד התורה בשביל ריבוננו של עולם: "לשם פעלן".

רבינו הולך גם הוא בדרך זו ומפרש את לימוד התורה כקריאה בשם ה', "כי שם ה' אקרא", כשהתוצאה של אותה קריאה היא "הבו גודל לא-לוהינו". דהיינו, מטרת לימוד התורה היא להגדיל ולהאדיר את הקדוש ברוך הוא בעולם.

השילוב של שני הפסוקים גם יחד מלמד אותנו לימוד גדול: התורה היא אכן הבסיס והיסוד לקיום העולם – אך רק תורה כזו שנלמדת לשמה. או בעצם, אם נלך עוד שלב אחד קדימה, הקריאה בשם ה' היא זו שמקיימת את העולם. לימוד תורה אינו תכלית כשלעצמה אלא האופן בו האדם יכול לקרוא בשם ה' בצורה הכי בסיסית ויסודית בעולם. האדם יכול לקרוא בשם ה' גם על ידי קיום מצוות, מידות טובות וגמילות חסדים וכל אלו יש בהן כדי לקיים את העולם.

אם כנים הדברים, נראה שהיחס בין המטר והטל הכרחי גם הוא לקיום העולם. התורה שבעל פה, בה באה לידי ביטוי השותפות בין ה' לבין היצירה האנושית (כאשר גם האדם יוצר ופועל בתורה), היא הקריאה הגדולה ביותר בשם ה' בעולם.

לפי פירושו של אור החיים הפתיחה לשירת האזינו מלמדת אותנו בעצם את הנקודה היסודית ביותר בשירה. לימוד תורה בשביל להגדיל כבוד שמיים בעולם הוא זה שקובע האם ישראל יישבו בשקט על אדמתם או שהם 'יזכו' לכל המתואר בשירה. רגע לפני סיום ספר דברים מודגשת הנקודה הזו ששזורה לאורכו וחוזרת בו שוב ושוב.

יהי רצון שנזכה להפנימה גם בימינו אנו..

שהיה אצל ה' היה מכיר בין היום ללילה מהלימוד שהיה ה' מלמדו כשהיה מלמדו משנה היה יודע שהוא לילה, ויש טעם בדבר שאין לימוד מקרא בלילה" (אור החיים שם) אנחנו נתמקד בנקודה הראשונה שהעלה כאן רבינו. התורה שבכתב היא אמנם היסוד בעוד שהתורה שבעל פה היא תיקונים ודקדוקים בלבד, אך עדיין בלא שניהם העולם אינו יכול להתקיים. הטל, למרות שהוא לא העיקר, הוא עדיין חשוב ומשמעותי, שהרי הוא משלים את פעולת המטר. המשל היפה הזה מצליח בצורה מרשימה להראות כיצד מצד אחד העולם זקוק לחיבור בין שתי התורות הללו, ומצד שני עדיין נשמר האיזון בו יש עיקר וטפל. אם אפשר להמשיך את המשל עוד קצת – אפשר להציע שבעוד המטר מגיע מן השמיים, הטל מקורו בארץ, שכן הוא הוא נוצר על ידי התעבות אדי המים. כך גם שתי התורות הללו. התורה שבכתב מגיעה בצורתה מן השמיים. התורה שבעל פה, לעומתה, נמצאת באוויר התורה שבכתב כמו אותם אדים היוצרים את הטל, אך היא עולה מן הארץ כתוצר של בני האדם מתוך אותם האדים.

עד כה עסקנו בפירוש הפסוק הראשון מפסוקי ההקדמה לשירה – הפסוק בעצם מדגיש את החשיבות והבסיסיות של לימוד התורה לעולם כולו. אם נחזור לשאלה בה פתחנו, אפשר להציע שכאן באמת נמצאת הנקודה העיקרית של השירה. אם אכן ישראל ישמעו לקדוש ברוך הוא ואכן יערוף כמטר לקחו ותיזל כטל אמרתו, אזי כל השירה הזו לא תתקיים כלל – כי ישראל יישארו בדרך הטוב. בעצם הפסוק הזה מתמצת את מהות השירה – התורה הכרחית לעולם, ולכן כאשר עוזבים את התורה גם העולם מתחיל להשתבש ולחרוג ממנהגו הרגיל.

ו. כי שם ה' אקרא

הפסוק השני, בהקדמה לשירה, בא גם להוסיף נדבך חשוב מאוד. לאחר הקדמה כל כך משכנעת, בה מלמד משה רבינו את בני ישראל שהעולם אינו מסוגל להתקיים ללא התורה ועד כמה היא הכרחית לעולם, נראה לכאורה פשוט שישראל ישקעו בלימוד התורה בשביל לקיים את העולם ולזכות במטר. אך ממשיך משה ואומר שלא די בכך:

"עוד רמז שהגם שתלה להם עסק התורה בטל ומטר לא תהיה הכוונה בלימוד על זה, אלא לקרות בספר תורת ה', והוא אומרו כי פירוש יהיה טעם שם ה' אקרא פירוש לקרות בתורתו שהיא שמו יתברך כדי שיתן גודל לא-לוהינו, וזו תקרא תורה לשמה לגדל ולפאר שם כבודו" (אור החיים שם)

המשנה במסכת אבות מלמדת אותנו את אותו העיקרון: